

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2021, c. 7, s. 2: 1383-1410

Fıkıh Usûlünün Yenilenmesi Tartışmalarında Fikrî ve Felsefî Yaklaşım (Fazlurrahman, Hasan Turabî ve Muhammed Müctehid Şebusterî Örneği)

Intellectual and Philosophical Approach in the Renewal of the Fiqh Method
(Example of Fadhlurrahmân, Hasan Turâbî and Muhammad Mujtahid
Shebustarî)

Seracettin ERAYDIN

Araştırma Görevlisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku ABD,
Research Assistant, Manisa Celal Bayar University,
Faculty of Theology, Department of İslamic Law
seracettin.eraydin@cbu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4094-1246

DOI: 10.47424/tasavvur.993750

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 10 Eylül / September 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 07 Aralık / December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atf / Citation: Eraydın, Seracettin. “Fıkıh Usûlünün Yenilenmesi Tartışmalarında Fikrî ve Felsefî Yaklaşım”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/2 (Aralık 2021): 1383-1410.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

İslam hukuku tarihine baktığımızda fıkıh usûlünün bir süreç içerisinde geliştiğini söylemek mümkündür. Bu süreç içerisinde, mezhep imamları dediğimiz müctehitler başta olmak üzere birçok âlimin, fıkıh usûlü ilminin yapısını oluşturan katkılarından bahsedilebilir. Örneğin İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) istihsana başvurması, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) amel-i ehli Medine ile amel etmesi ve İmam Şafiî'nin (ö. 204/820) hem Ehl-i rey hem de Ehl-i hadisin fikhını mezcederek elde ettiği formasyonla "*er-Risâle*" adlı eserinde bir usûl ortaya koyması fıkıh usûlü ilminin yapısını oluşturan katkıların başında gelmektedir. Bu katkıların yanında özellikle mezheplerin kurumsallaştığı dönem ve sonrasında Gazalî (ö. 505/1111), İbn Teymiyye (ö. 622/1225), öğrencisi İbn Kayyim (ö. 751/1350) ve Şâtıbî (ö. 790/1388) gibi âlimlerin, fıkıh usulüne dinamizm kazandırmak adına söz konusu ilme yönelik birtakım yenileme çabaları ortaya koydukları bilinmektedir. Modern dönemde ise fıkıh usûlünü yenileme çabalarının klasik döneme göre daha net ve yaygın olduğu görülmektedir. Bu dönemde fıkıh usulüne yönelik yenileme çabalarını iki merhalede değerlendirmek mümkündür. Bu merhalelerin birincisi, fıkıh usûlünü yenilemeye çağrı merhalesi, ikincisi ise fıkıh usûlünü yenilemenin amelî merhalesidir. İkinci merhalede âlimlerin dinî, siyasî, sosyal ve felsefî eğilimlerine bağlı olarak kendi içinde de farklı tezler içeren "fikhî ve usûlî yaklaşım" ve "fikrî ve felsefî yaklaşım" olmak üzere iki temel yaklaşımdan bahsedilebilir. Bu çalışmada kendi içinde de farklı eğilimlere sahip fikrî ve felsefî yaklaşımın fıkıh usûlünü yenilemeye dair görüşlerini, Fazlurrahman, (1919-1988), Hasan Turabî (1932-2016) ve Muhammed Müctehid Şebusterî (d. 1936-ö...) örneklerinde sunmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usûlü, Yenilenme, Fazlurrahman, Turabî, Şebusterî.

Abstract

When we look at the history of Islamic law, it is possible to say that the fiqh method has developed in a process from the beginning. In this process, it can be mentioned that many scholars, especially mujtahids, who we call sect imams, have contributed to the structure of the science of fiqh. For example, Imam Abû Hanîfa (d. 150/767) resorted to istihsân, İmâm Mâlik (d.

179/795), accepted the religious actions of people in Madinah as ruling and Imam Shāfi'ī (d. 204/820) put forward a method in his work "ar-Risāla", with the formation he obtained by combining the fiqh of both Ahl al-Ra'y and Ahl al-Hadith. These are the prominent contributions that constitute the structure of the science of fiqh. In addition to these contributions, scholars such as Ghazālī (d. 505/1111), Ibn Taymiyya (d. 622/1225), his student Ibn Qayyim (d. 751/1350) and Shātibi (d. 790/1388), especially during and after the institutionalization of sects, put forward some renewal efforts for the mentioned science in order to bring dynamism to the fiqh method. In the modern period, it is seen that the efforts to renew the fiqh method are much clearer and more widespread than in the classical period. In this period, it is possible to evaluate the efforts to renew the fiqh method in two stages. The first of these stages is the stage of calling to renew the fiqh method, and the second is the practical stage of renewing the fiqh method. In the second stage, two basic approaches can be mentioned, namely "fiqh and procedural approach" and "intellectual and philosophical approach", which also contain different theses, depending on the religious, political, social and philosophical tendencies of the scholars. In this study, we will try to present the views of the intellectual and philosophical approach on renewing the fiqh method, which has different tendencies in itself, in the example of Fadhlurrahmān (1919-1988), Hasan al-Turābī (1932-2016) and Muhammad Mujtahid Shebustarī (b. 1936-d...).

Keywords: Fiqh method, Renewal, Fadhlurrahmān, al-Turābī, Shebustarī.

1. Giriş

Fıkıh usûlü tarihini incelediğimizde bu ilimle ilgili birçok ilmî ve entelektüel çabayla karşılaşırız. Bu ilmi ve entelektüel çabaların bir kısmı söz konusu ilmin yenilenmesiyle ilgilidir. Biz de çalışmamızda öncelikle fıkıh usûlü ilminin doğuşu, yapısı, işlevi ve klasik fıkıh usûlü ilmine yöneltilen eleştirilere yer verdikten sonra fıkıh usûlünü yenileme çabalarının tarihi kökenine kısaca değinip konuya fikrî ve felsefî yaklaşımlardan Fazlurrahman, Hasan Turabî ve Muhammed Müctehid Şebusterî'nin görüşlerini aktarmayı amaçlıyoruz. Fikrî ve felsefî yaklaşımın başka temsilcileri de bulunmakla birlikte bizim isimlerini zikrettiğimiz şahısları ele almamızdaki saik, Fazlurrahman'ın İslam dünyasında tarihselciliğin en etkili ismi kabul edilmesi, Turabî'nin bir âlim ve akti-

vist olarak teoride savunduğu fikirlerini siyasî yollarla pratiğe geçirmiş olması ve Şebusterî'nin de fıkıha dayalı bir sistem kurmak üzere tertiplenen İran Devrimi'ne aktif olarak katıldıktan sonra yaşadığı hayal kırıklığının da etkisiyle kendi tabiriyle resmi dini söyleme alternatif bir anlayış arayışında olmasıdır. Bizce bu durum, söz konusu şahısları aynı yaklaşımın diğer temsilcilerine göre daha ön plana çıkarmaktadır. Burada fikrî ve felsefî yaklaşımdan kastımız, fıkıh usûlünün özüne yönelik değişiklikler öneren düşünürlerin yaklaşımlarıdır. Ayrıca çalışmamız boyunca klasik fıkıh usûlü, fıkıh usûlü ve usûl kavramlarını aynı anlamda kullanacak olup bununla hüküm istinbatında baş vurulan yöntemlerin kurumsallaşmış şeklini kastediyoruz.

2. Fıkıh Usûlünün Doğuşu, İşlevi, Yapısı ve Klasik Fıkıh Usûlüne Yönelik Yapılan Eleştiriler

2.1. Fıkıh Usûlünün Doğuşu

Fıkıh usûlü ilmi, Hz. Peygamber ve sahabeden sonra ortaya çıkmış ilimlerdenendir.¹ Zira Hz. Peygamber döneminde hükümler bizzat kendisinden öğreniliyor, o da çoğunlukla kendisine indirilen vahiyle hükmediyordu. Ancak Hz. Peygamber'in tasarrufları hem vahye hem de içtihadı dayanıyordu.² Nitekim Hz. Peygamber'in hüküm ortaya koyarken bazen o hükümlerin illetlerini belirttiğine dair örnekler ve bazı konularda içtihatlarını değiştirdiğine dair rivayetler bulunmaktadır.³

Hz. Peygamber'in kendisinin içtihat etmekle kalmadığı, sahabesinden belirli kişilere içtihat etme ve bazı konularda görüş beyan etme izni verdiği, hatta buna teşvik ettiği aktarılmaktadır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise fetva ve yargıda Kur'an ve Sünneti esas alan sahâbe, hem vahyin inişine ve

---

¹ Asım Cüneyt Köksal - İbrahim Kâfi Dönmez, "Usûl-i Fıkıh" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/201-210; İbrahim Kâfi Dönmez, "Fıkıh Usûlünün İşlevi ve İctihad Yöntemleri Hakkında Genel Bir değerlendirme", *İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Mes'lesi- I*, haz. İsmail Kurt ve Seyit Ali Tüz, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 660-673.

² Mennâ' el-Kattân, *et-Teşrî' ve'l-Fıkıh f'l-İslam Târîhen ve Menhecen*, (Beirut: Müessesetür-Risâle, 1989), 97-99.

³ Abdüsselam Belâcî, "Tatavvürü İlmi Usûlü'l-Fıkıh", *et-Tecdîdü'l-Usûlî Nahve Siyâgatin Tecdîdiyyetin li İlmi'l-Usûl*, haz. Ahmed er-Reysûnî, (Beirut: el-Ma'hadi'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 2014), 23-60.

Hız. Peygamber'in beyan ve uygulamalarına bizzat şahitlik ettikleri için hem de içinde buldukları şartların doğası gereği şer'î kaynaklardan hüküm istinbatı hususunda dayanacakları teorik kurallara pek ihtiyaç duymadılar.⁴ Bunun yanında sahabenin Kur'an ve Sünnette ortaya konulan hükümlerde illet aradıklarına dair örnekler bulunmaktadır.⁵ İbn Haldun (ö. 808/1406), "Sahâbenin Kur'an ve Sünneti anlama çabalarına baktığımızda benzerleri kıyas ettiklerini, örnekleri karşılaştırdıklarını görüyoruz" diyerek sahabenin kıyası kullandıklarını ve bu konuda birbirlerini anlayışla karşıladıklarını ifade etmektedir.⁶ Sonuç olarak usûl ilmine mesnet olabilecek birtakım uygulamalar olsa da nübüvvet dönemi ve hemen sonrasındaki sahabe ve ilk tabiîn devrinde içtihatın esas alınan kuralların teorik olarak mevcut olmadığı ifade edilebilir.⁷

Sahâbe ve tabiîn devrinin akabinde daha önce mevcut olmayan yeni fikhî meseleler çıktı. Hayatın farklı alanlarıyla ilgili olan bu meseleler, müçtehitlerin birçok konuda görüş belirtmesini gerektirdi. Ayrıca ilme rağbetin artması neticesinde müçtehitlerin sayısı arttı ve içtihatın izlenen metotlar çeşitlendi. Hatta çeşitli saiklerle ehil olmayan insanlar da bu alana yöneldi. Bu durum, müçtehitleri içtihat faaliyetinin disipline edilmesi ve keyfi hüküm verme ihtimaline karşı tatmin edici bir tedbir alınması için harekete geçirdi ve onları şer'î delillerden hüküm istinbat edilirken esas alınacak prensipler ve kuralları belirlemeye sevk etti.⁸

Hüküm istinbatında esas alınacak prensipler ve kuralları belirlemeye sevk eden süreç ve şartlar şu şekilde özetlenebilir: İslam'ın ortaya çıkışıyla büyük bir ilmî hareket başladı. Bu ilmî hareket, başta var olan fikir hürriyeti ve özgüven, zamanın şartlarına bağlı olarak özellikle de İslam toplumunun çeşitlilik arz ettiği müçtehit imamlar döneminde birçok ihtilaf ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Bunun sonucunda kendi içinde farklı

⁴ Köksal - Dönmez, "Usûl-i Fıkıh", 42/201-210; İbrahim Kâfi Dönmez, *Fıkıh Usûlünün İşlevi ve İctihad Yöntemleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme*, s. 661.

⁵ Buhari, Zebâih, 28; Sahabenin içtihatları hakkında geniş bilgi için bkz. Şa'ban Muhammed İsmail, *Usûlü'l-Fıkıh Tarihuhu ve Ricâluhu*, (Riyad: Dâru'l-Merîh Li'n-Neşr, 1981), 21-22.

⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, thk. Ali Abdülvâhid Vâfi, (Kahire, Dâru Nehdeti Mısır, ts.) 3/1352.

⁷ Mehdî Ali Pür, *Târîhu İlmü'l-Usûl*, (Beyrut: Dâru'l-Velâ, 2010), 51-52.

⁸ Belâcî, *Tatavvurü İlmî Usûlü'l-Fıkıh*, 31-32

yaklaşımlar içeren iki temel eğilim olan Ehl-i hadis ve Ehl-i rey ortaya çıktı ve bu iki temel eğilim arasında zamanla ihtilaflar ve tartışmalar artarak şiddetlendi. Bu durum, her iki taraftan âlimlerin arasındaki ihtilafın ve tartışmaların makul bir zemine çekilmesini, istinbat ve yorum için objektif esaslar ortaya konulmasını gerekli kıldı. Neticede İmam Şafiî (204/820), bu durumun ortaya çıkardığı ihtiyaç nedeniyle fıkıh usûlü ilmi alanında yazılan ve ilk eser olarak kabul edilen “*er-Risâle*” adlı eserini yazdı.⁹ İmam Şafiî’den sonra ise fıkıh usûlü ilminin hem alanı genişledi hem de bu ilme dair yazılan eserler birbirinden farklı yöntemlerle yazılıp çoğaldı. Özellikle de kelamî meselelerin fıkıh usûlü ilmine dâhil olması ile fıkıh üretimine katkısı olmayan birçok mesele söz konusu ilme dair kitaplarda ele alınmaya ve tartışılmaya başlandı.¹⁰ Neticede fıkıh usûlü ilminin kendisinden beklenilene vermekten uzak bir aşamaya geldiği ileri sürülmektedir.¹¹ Elbette burada şunu unutmamak gerekir ki fıkıh usûlünün bekleneni vermekten uzak bir aşamaya geldiği söylemi, söz konusu ilmi üretim merkezli bir anlayışla değerlendirmenin bir sonucu olabilir. Oysa usûl ilminin üretim merkezli değil, denetim ve geçmişi temellendirme merkezli olduğunu söyleyen bir anlayış da var ki¹² bu anlayışı esas aldığımızda fıkıh usûlünün işlevsiz kaldığı söylemi izaha muhtaç kalmaktadır.

2.2. Fıkıh Usûlünün Yapısı

Fıkıh usûlünün yapısından kastımız, bu ilmin mahiyeti ve özü itibariyle içtihadî olup olmadığı ve karakterini belirleyen hangi temel varsayımlara sahip olduğudur.

İçtihadı “*şer’i-amelî hükümleri ilgili delillerden çıkarmak*” şeklinde tanımlayan İbrahim Kâfi Dönmez’e göre fakihin hükümleri istinbat ederken dayandığı usûl kuralları da esasen ‘*ictihad*’ olarak nitelendirilmesi gereken bir zihnî faaliyetin ürünüdür. Öyle ki müctehitlerin dereceleri ile ilgili tasniflerde yer alan “*dinde müctehit*” veya “*müstakil müctehit*” hakkında “*hem usulde hem de*

⁹ Ahmed er-Reysûnî, *Tecdîdu İlmi usuli'l-Fıkhi fî dev'i Makâsidihi*, (Kâhire, Dâru'l-Mekâsîd li't-Tabâati ve'n-Neşri, 2017), 10; Şa'ban Muhammed İsmâîl, *Usûlü'l-Fıkıh Tarîhuhu ve Ricâluhu*, 26-27.

¹⁰ Belâcî, *Tatavvurü İlmi Usûlü'l-Fıkıh*, 37-39.

¹¹ Belâcî, *Tatavvurü İlmi Usûlü'l-Fıkıh*, s. 25-26

¹² Fıkıh usûlünün işlevi hakkında farklı bir değerlendirme için bkz. Murat Şimşek, İmam Ebû Hanîfe ve Hanefilik, (İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019), 89.

füruda kendine özgü içtihatları olan âlim" şeklinde bir açıklama yapılır.¹³ Muhammed Hudarî Bek ise fıkıh usûlünün yapısını Hanefî âlimlerin faaliyetleri üzerinden şöyle açıklamaktadır: Hanefiler, mezhebin fer'î meselelerini kaidelere hakim kılıyorlardı. Hatta onlar kaideleri imamlarından nakledilen fer'î meselelere göre oluşturuyorlardı. Herhangi bir kâide furû ile çatıştığında, o kâideyi furûa uygun hale getiriyorlardı. Onlar, imamlarının meseleleri genişletmede ve hüküm koymada takip ettiklerini düşündükleri usûlü meydana getirdiler. Bu yöntem, onları bazen anlaşılması zor kaideler üretmelerine zorladı.¹⁴ Yine Şah Veliyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) konu hakkında şöyle demektedir: "Usûlcüler, İmam Ebû Hanîfe ve İmam Şafîî arasındaki görüş ayrılığının Pezdevî (482/1089) vb. âlimlerin kitaplarında yer alan asıllara dayalı olduğunu zikrederler. Oysa bu kitaplarda yer alan asılların çoğu, imamların görüşlerinden 'tahrîc' yoluyla elde edilmiştir."¹⁵

Fıkıh usûlünün doğasını belirleyen temel varsayımlarına gelince, onlar şöyle sıralanmaktadır: 1- Naslar hayatın bütün olaylarını kuşatır. 2- Anlam mevcut ve bilinen bir şeydir. 3- Anlama ulaşmanın en üst kriteri şer'in gelen ilkeleridir. 4- Ümmet yanılmazdır. (Ümmet hata üzere birleşmez.)¹⁶

Fıkıh usûlünün yapısı ve temel varsayımlarının ne olduğu ile bağlantılı olarak sorulan "fıkıh usûlünün bizzat kendisi içtihat ürünüyse, usûlde yenilik gerekli ve mümkün mü? sorusunun cevabı, usûl ilminin yenilenmesi tartışmalarında hayati bir öneme sahiptir. Çünkü kanaatimizce ancak fıkıh usûlünde yenilik gerekli ve mümkün olduğu durumda fıkıh usûlünün yenilenmesi çağrısı ve çabalarının meşruiyetinden söz edilebilir. İşte bu soruların cevabı sadedinde şunlar söylenmektedir: Usûl konularında içtihadın mümkün ve ge-

¹³ İbrahim Kâfi Dönmez, "Usûlde içtihat mümkün mü?", *II. Uluslararası İslam Düşüncesi Konferansı*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997), 242-250.

¹⁴ Muhammed Hudarî Beg, *Usûlü'l-Fıkh*, (Kahire: Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1969), 8; Fıkıh usûlünün gelişimi ve yapısı üzerine geniş bir değerlendirme için bkz. Tâhâ Feyyâz Câbir el-Alvânî, "Usûlü Fıkıh İlminin Gelişim Süreci Üzerine Düşünceler", *Çev.*, Salahattin Kıyıcı, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2000), 370-395.

¹⁵ Şah Veliyullah ed-Dihlevî, *el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilaf*, (Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 1404), 87.

¹⁶ H. Yunus Apaydın, "Fıkıh Usûlünün Temel Kabülleri ve Tarihselcilik", *Dinî Hükümlerin Kaynağı ve Dinî Metinlerin Anlaşılması Konusundaki Çağdaş Yaklaşımlar Çalıştayı*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 323-364.

rekli olduğu, fıkıh usûlünün değişik bölümlerine göz atıldığında hemen fark edilir. Mesela usûlcüler, naslardan hüküm elde etme yollarında (turuk'ül-istinbât), Sünnetin kabul edilip edilmemesi veya amel edilmesi ile ilgili şartlarda, icmanın kabulü veya çeşitleri hususunda, kıyasın geçerliliği veya şartları noktasında, istihsân, mesâlih-i mürsele, sedd-i zerâyi', sahabe kavli vb. diğer delillerin varlığı veya bunlara dair konularda ve bizzat hükümle ilgili meselelerde ihtilaflar etmişlerdir. İşte bu ve benzeri konularda ulaşılan sonuçlar hep birer içtihat ürünüdür. Bunların pek çoğu mezhep kurucusu imamların açıkladıkları veya onların fûrû alanındaki içtihatlarından tümevarım metodu ile çıkarılarak kendilerine nispet edilen görüşler olmakla beraber bir kısmı da sonraki dönemlerde yaşamış ve müstakil müctehit sayılmayan fıkıh âlimlerince ortaya konulmuştur.¹⁷

2.3. Fıkıh Usûlünün İşlevi

Genel olarak fıkıh usûlünün tarihsel tecrübedeki işlevleri, "anlam ve hükümlerin dil kuralları ve delillerle buluşturulması ve sistematik bütünlüğün sağlanması, mevcut anlamın muhafazası, karşılaşılan yeni problemlerin mevcut anlamlar doğrultusunda çözümlenmesi ve din adına rastgele konuşmanın önlenmesi" şeklinde sıralanmaktadır.¹⁸ Ayrıca fıkıh usûlünün işlevi hakkında şu tespitler de yapılmaktadır: Fıkıh usûlü, esasında içtihat faaliyetinde benimsenen felsefî temeller ve izlenen metotları ifade etmekle beraber, bunların teorik olarak ifade edilmesi ve bu konuda hesap verme ve sağlama yapma, savunulabilirliğini ortaya koyma ve iç tutarlılık denetimi gerçekleştirme amacı taşır. Bununla birlikte belirlenen ilke ve yöntemler, fıkıh üretimine ve yeni içtihatlar yapılmasına katkı da sağlamaktadır. Bir de bu ilke ve yöntemler sayesinde fıkıh eğitimi ve mesleğinin sağlam temeller üzerine gelişmesi kolaylaşır, kavramların inceltmesi ve ortak bir ilim dili oluşturulması sayesinde fikirler billurlaşır ve zaman kaybı önlenir. Fakat fıkıh usûlünün teorileşmesi ve bir ilmi disiplin haline gelmesi başta içtihadı dayalı fıkıh üretilmesine açık bir anlayışa paralel bir gelişme gösterse de bilinen sebeplerle tahric esasına dayalı fıkıh üretim sürecinin başlaması onun bu özelliğini büyük ölçüde işlevsiz hale

¹⁷ Dönmez, *Usûlde İctihat Mümkün mü*, 246-248.

¹⁸ H. Yunus Apaydın, "Klasik Fıkıh Usûlünün Yapısı ve İşlevi", *Güncel Dini Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı: Tebliğ ve Müzakereler*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 286-304.

getirmiştir. Bu sebeple Müslümanların hukuk tefekkürü ve literatürüne ciddi bir katkı sayılan ve bu yönüyle özgün olan fıkıh usûlü, başlangıçtaki anlayıştan uzaklaşarak zaman içinde geleceğe yön vermekten ziyade geçmişin açıklaması olmaktan kurtulamamıştır.¹⁹

2.4. Fıkıh Usûlüne Yönelik Yapılan Eleştiriler

Fıkıh usûlüne yönelik yapılan eleştirilerin erken dönemden itibaren başladığı bilinmektedir. Modern öncesi dönemde İbn Hazm (ö. 456/1064), Gazâlî (ö. 505/1111), İbn Teymiyye (ö. 622/1225), Şâtıbî (ö. 790/1388) ve Şevkânî (ö. 1250/1834) gibi âlimler fıkıh usûlüne yönelik birtakım eleştiriler yapmışlardır.²⁰ Modern dönemde ise bu eleştiriler daha yoğun ve açık bir şekilde yapılmıştır. Ancak klasik dönemde yapılan eleştiriler fıkıh usûlünün yapısına yönelik iken modern dönemde yapılan eleştirilerin bir kısmı fıkıh usûlünün yapısına, bir kısmı ise bizzat fıkıh usûlünün aslına ve temel ön kabullerine yöneliktir.²¹ Bir bütün olarak fıkıh usûlüne yönelik yapılan eleştiriler, şu şekilde sıralanmaktadır:

- 1- Belirli kalıplar arasına sıkıştırılmış, donmuş ve verimsiz kalmıştır.
- 2- Fıkıh üretme değil, cedel üretme özelliğine sahiptir.
- 3- Sûrî mantıktan çokça etkilenmiştir.
- 4- Cüzîyata dalıp makâsıdı göz ardı etmiştir.
- 5- Asli işlevini engelleyecek ölçüde teorik tetkiklere ağırlık vermiştir.
- 6- Muhafazakâr ve hukukun şekil fonksiyonunu her şeyin üstünde tutmaya eğilimlidir.
- 7- Nas mihraklı bir metodoloji geliştirdiği için kamu hukuku meselelerine katkısı olacak kurallar geliştirememiştir.

¹⁹ Dönmez, *Fıkıh Usûlünün İşlevi ve İctihad Yöntemleri Hakkında Genel bir Değerlendirme*, 664.

²⁰ Sözü geçen bazı alimlerin fıkıh usûlüne yönelik eleştirileri ve bu eleştirilerin kapsamlı bir değerlendirmesi için bkz. Abdüsselam b. Muhammed b. Abdülkerim, *et-Tecdid ve'l-Müceddidûn fî Usûli'l-Fıkh*, (Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2007), 111.

²¹ Halife Bâbekr Hasan, "et-Tecdid fî Usûli'l-Fıkh Meşrûriyyetuhu ve Tarihuhu ve İrhâsâtuhu'l-Muâsire", *Mecelletü'l-Müslimi'l-Muâsir*, 125-126 (2007), 87-178.

8- Kelamî tartışmalar ağır basmış ve kelamî görüşlere boyun eğmiştir.

9- Fıkıh usûlü taklit ve mezhepçiliği savunmak için araç olarak kullanılmıştır.

10- Daha önce bir ve tek ilim iken fıkıh ilmiyle bağlantısı kopmuştur.

11- Ya aşırı ihtisar veya haddinden fazla ve yorucu şerhler yapılmıştır.

12- Şeriat ile insan hayatı arasındaki münasebetleri, kısa ve öz de olsa gösterememiştir.²²

3. Fıkıh Usûlünü Yenileme Çabalarının Tarihi Kökeni

Fıkıh tarihine baktığımızda fıkıh usûlünün başından itibaren alimlerin katkılarıyla oluştuğunu söylemek mümkündür. Usûlün oluşum süreci sahabe döneminden başlamak üzere kendisini daha çok mezhep imamları dediğimiz fakihlerin yaşadığı asırda göstermektedir. Bu anlamda İmam Ebû Hanîfe'nin istihsan gibi delillere başvurması, kendisine has bir fıkıh üretme yöntemi sayılabilir. İmam Mâlik'in amel-i ehli Medine ile amel etmesi de bu minvalde değerlendirilebilir. Yine İmam Şafii'nin Ehl-i rey ve Ehl-i hadisin fikhını mezcederek elde ettiği formasyonla bir usûl ortaya koyması, fıkıh usûlünün oluşmasında pekâlâ özgün bir çaba sayılmalıdır. Fıkıh usûlünün oluşum sürecinden sonra fukaha ve mütekellimîn usûl ekollerinden her birine ait çabaların da bu ilmin gelişmesinde önemli rol oynadığı göz ardı edilemez. Fıkıhın donduğu, tamamen taklit ruhunun hâkim olduğu ve yeni içtihatların mahkûm edildiği varsayılan dönemlerde ise usûlde yenilenmeye dair ferdi çabaların olduğunu görüyoruz. Nitekim Mezheplerin kurumsallaştığı dönem ve sonrasında İbn Hazm'ın eleştirisi, Cüveynî (ö. 478/1085), Gazâlî, İzüddîn b. Abdüsselam (ö. 660/1262), Karâfî (ö. 684/1285), İbn Teymiyye ve öğrencisi İbn Kayyim (ö. 751/1350), Şâtıbbî ve sonrasında Emir Sen'ânî (ö. 1182/1768) ve Şevkânî gibi âlimlerin çabaları, usûlde yenilenmeye dair yaklaşımlar sayılmaktadır.²³ Modern dönemde ise fıkıh usûlünü yenileme çabalarını iki merhalede değerlen-

²² Abdüsselam b. Muhammed b. Abdülkerim, *et-Tecdîd ve'l-Müceddidûn fî Usûli'l-Fıkh*, 37-39; Dönmez, *Usûlde İctihat Mümkün mü?*, 248.

²³ Mehmet Selim Aslan, *Fıkıh Usûlünde Tecdid Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme, Uluslararası İslam ve Yorum III Sempozyumu*, 529. (Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2019), 529.

dirmek mümkündür. Birincisi usûlü yenilemeye çağrı merhalesidir. Bu çağrısının sahipleri; Muhammed Abduh (1849-1905), Muhammed İkbâl (1877-1938), Abdürrahman el-Kevâkibî (1854-1902), Mustafa el-Merağî (1883-1952), Muhammed b. Hasan el-Hacevî (1874-1956), ve diğer bazı âlim ve aydınlardır. İkincisi ise fıkıh usûlünü yenilemenin amelî merhalesidir.²⁴ Bu merhalede âlimlerin dinî, siyasî, sosyal ve felsefî eğilimlerine bağlı olarak kendi içinde de farklı tezler içeren şu temel iki yaklaşımdan bahsedilebilir:

Fikrî ve Felsefî Yaklaşım: Bu yaklaşım sahipleri, bizzat fıkıh usûlünün altında yatan zihniyetin değişmesi gerektiğini, mevcut usulün sadece teorik olarak değil, esasî itibariyle de insan hayatının ihtiyaçlarına cevap veremediğini savunmaktadırlar.

Fikhî ve Usulî Yaklaşım: Bu yaklaşımda ortaya konan çözümler birbirinden farklı olmakla birlikte genel olarak bu yaklaşımın sahipleri klasik fıkıh usûlünü kurulduğu temeller üzerinde kabul edip örneğin sistematiğinin ve dilinin kolaylaştırılması; usûl ilmiyle direkt bağlantılı olmayan bazı meselelerin ayıklanması gibi yapısına dair bazı yenilikler önermektedirler.²⁵

4. Fıkıh Usûlünün Yenilenmesine Yönelik Fikrî ve Felsefî Yaklaşım

Fıkıh usûlünü yenilemenin çerçevesi, yukarıda zikrettiğimiz farklı iki yaklaşıma göre farklılaşmakta ve genişleyip daralmaktadır. Fıkıh usûlünün yapısına dair birtakım yenilikler öneren yaklaşım sahipleri, yeniliğin çerçevesini dar tutmaktadırlar. Fakat söz konusu ilmin özü ve mahiyeti itibariyle değişmesi gerektiğini söyleyen fikrî ve felsefî yaklaşım sahipleri, doğal olarak yenilemenin kapsamını geniş tutmaktadırlar. Öyle ki bu ikinci yaklaşım sa-

²⁴ Halife Bâbekr, *et-Tecdid fî Usûli'l-Fıkh Meşrûüyyetuhu ve Tarihuhu ve İrhâsâtuhu'l-Muâsire*, 87-178; Ülkemizde de Mansurizade Said, Ziya Gökalp ve Halim Sabit gibi alim ve düşünürler usûlü fıkıhî yenileme çağrısının temsilcileri olarak bilinmektedirler. Mansurizade'nin görüşleri için bkz. Kâşif Hamdi Okur, "İslam Hukuku Alanında Yenileşme Manifestolarından Bir Kesit: Hakikat-i İslam ve Usûl-i İctihad", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 3 (2004), 35-54. Ziya Gökalp ve Halim Sabit'in görüşleri için bkz. Recep Şentürk, *İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 184-196.

²⁵ Abdülmecid Muhammed es-Süse eş-Şerefi, "Tecdîd Usûli'l-Fıkh; Târihuhu ve Meâlimuhu", *Mecelletü Câmîiatü's-Şârîka li'l-Ulûmi's-Şerîyye ve'l-İnsaniyye*, 3/2 (2006), 327-371; Fikhî ve usûlî yaklaşımın önerdiği yenilikler için bkz. Yusuf el-Karadavî, *İslam Fıkhını Yeniden Okumak*, Çev., Abdullah Kahraman, (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2016), 55-59.

hipleri, fıkıh usûlünün formundan; varsayım, ön kabul, yargı ve beklentilerine kadar usûlün özüne dair bir dizi değişim önermektedirler. Şimdi de çalışmamızın konusunu teşkil eden, fıkıh usûlünü yenileme tartışmalarına fikrî ve felsefî yaklaşan Fazlurrahman, Turabî ve Şebusterî'nin konu hakkındaki görüşlerini aktarmaya çalışacağız.

4.1. Fazlurrahman'ın Fıkıh Usûlünün Yenilenmesi Hakkındaki Görüşleri

Fazlurrahman'ın Kur'an'ın doğasına dair yaklaşımı, Kur'an'ı anlamada hermenötik yönetime başvurması, klasik fıkıh usûlünde hüküm çıkarmada Kuran'dan hemen sonra gelen Sünnet hakkındaki düşünceleri, icmâ ve kıyas ile ilgili değerlendirmeleri incelendiğinde onun fıkıh usûlüne yönelik temelden bir yenileme tasavvur ettiği rahatlıkla söylenebilir.²⁶ O, Kur'an'a tarihsel bir bakış açısıyla yaklaşmakta²⁷ ve ayetleri hermenötik bir okumaya tabi tutmayı önermektedir.²⁸ Bu yöntemle Kur'an'dan ahlakî ilkelerin tespit edilip hukukun da bu ilkelere binaen oluşturulmasını teklif etmektedir.²⁹ Klasik fıkıh usûlünde ikinci kaynak olarak kabul edilen Sünnete gelince Fazlurrahman, esasında Hz. Peygamber'in genel bir kanun koyucu olmadığını ifade ederek, Sünnetin çok az genel yasama dışında münferit olaylara çözüm niteliğinde olduğunu söylemektedir.³⁰ Kaldı ki Sünnetin Müslümanların Hz. Peygamber örneğinde tarih boyunca geliştirdikleri yorum ve uygulamalardan ibaret olduğunu ifade ederek, bu yaklaşımı yansıtabilecek şekilde "yaşayan sünnet" kavramını kullanmaktadır.³¹ Dolayısıyla ona göre sünnet tarihidir. Çünkü tarihî olgular neticesinde ortaya çıkmıştır. Hadis malzemesi de sünnetin

²⁶ Adnan Koşum, *Nasları anlama ve Yorumlamada Yöntem Sorunu; Fazlurrahman Örneği*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 56-73.

²⁷ Fazlurrahman, *İslami Yenilenme Makaleler I*, çev. Adil Çiftçi, (İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 58-59.

²⁸ Fazlurrahman, *İslami Yenilenme Makaleler III*, çev. Adil Çiftçi, (İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 76-78.

²⁹ Fazlurrahman, *İslam ve Çağdaşlık*, çev. Alparслан Açıkgenç - M. Hayri Kırbasoğlu, (İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 80.

³⁰ Fazlurrahman, *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, çev. Salih Akdemir, (İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 41.

³¹ İsmail Hakkı Ünal, "Fazlur Rahman'ın Sünnet Anlayışı ve Yaşayan Sünnet Üzerine", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 4/4 (1990), 285-294.

ortaya çıktığı zaman ve zemin çerçevesinde yorumlanıp değerlendirilmelidir.³²

Kur'an ve sahih sünnetten hüküm çıkarmanın yöntemine gelince, Fazlurrahman'a göre bu eylem, iki hareketi içermelidir. Birinci hareket tekil olandan genel olanadır. Bu hareket, Kur'an ve sünnetteki ilkelerin tespitine yöneliktir. Çünkü naslar bir boşlukta değil, belli bir sosyolojik zeminde doğmuştur. Fakat nasların ortaya konulmasındaki sebepler, hikmetler ve hedefler, nasların özünü oluşturmaktadır. Bu sebeple Kur'an ve Sünnetten tespit edilen amaç ve hedefler, bütünsel ve tutarlı bir şekilde kuram halinde formüle edilmelidir. Hâlbuki geçmişte bu yapılamadığı için hukuk alanı birbiriyle çelişik yorumlarla dolup taşmıştır. İkinci hareket ise genel olandan tekil olana gelen bir akıl yürütmedir. Bu hareketle Kur'an'dan elde edilen ilkeler sistemi, bugünün şartları göz önünde bulundurularak yorumlanmalıdır. Fakat nasıl ki birinci harekette başarılı olmak için nasların arka planını iyi çözmek gerekiyorsa, burada da günümüze uygulanacak hükmün ilgili ilkeden sağlıklı bir şekilde elde edilmesi, bulunduğumuz durumun dikkatlice incelenmesine bağlıdır. Neticede Fazlurrahman, gerçekçi bir hukukun ancak bu şekilde oluşacağını ifade etmektedir.³³

Klasik icma ve kıyas anlayışını eleştiren Fazlurrahman, icmanın başta farklı görüşlerden ortaya çıkan doğal bir sürecin ürünüyken, İmam Şafiî tarafından dönüştürüldüğünü ileri sürmektedir. Ona göre klasik fıkıh usûlünde var olan ve İmam Şafiî tarafından cemaat içinde denge ve birliği sağlama kaygısıyla ortaya konulan icma anlayışı, şekilsel ve bütünsel bir yapıya sahip olup ayrılığa hiçbir şekilde imkân tanımayan bir görüş birliği anlamındadır. Bu şekilde doğal olan içtihad-icma düzeninden icma-içtihad düzenine geçilerek icma, geleceğe dönük bir görüş birliği olmaktan çıkıp mevcut, statik ve geçmişe yönelik bir şey oluvermiştir. ³⁴ Yine kıyasın son derece sistemsiz ve keyfi bir akıl yürütme olduğunu,³⁵ bu sebeple karmakarışık sonuçlar doğurduğunu

³² Koşum, *Nasları Anlama ve Yorumlamada Yöntem Sorunu*, 37.

³³ Fazlurrahman, *İslam ve Çağdaşlık*, 80; Fazlurrahman, *İslami Yenilenme Makaleleri II*, çev. Adil Çiftçi, (İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 93-94.

³⁴ Fazlurrahman, *Tarih Boyunca Metodoloji Sorunu*, 38.

³⁵ Fazlurrahman, *İslami Yenilenme Makaleleri II*, 96.

ve şaşırtıcı derecede fazla birbirine zıt fikhî görüşlerin çıkmasına sebep olduğunu ileri sürmektedir.³⁶

Fazlurrahman, Kur'an'ın mevcut ihtiyaçları karşılması ve Kur'an'ın ilkelere mevcut durumu denetlemesi adına klasik icma ve kıyas yerine hükümlerin arkasındaki asıl maksad ve hikmetlerin ortaya çıkarılması ve sistemli bir şekilde işletilmesini önermektedir. O, önerdiği bu usûle rağmen farklı görüşler olabileceğini ancak bunun asla klasikteki hukuk ekolleri arasındaki zıtlıklar kadar olmayacağını söylemektedir. Bu farklılıkların alternatif bakış açılarını temsil edeceğini ve diğer taraftan coğrafi şartlar, kültürel çeşitlilikten doğan farklılıkların devam edeceğini söylemektedir.³⁷

Fazlurrahman, Kuran'daki hükümlerin maksat ve hikmetlerinin dikkate alınması gerektiğine dair görüşüne bağlı olarak klasik usuldeki ibâdât-muâmelât ayırımını eleştirerek ibadetlerin de hikmetten yoksun olmadığını ve bu hikmetin ortaya konulmasının mümkün olduğunu dile getirmekte ve belli niceliklerle yapılan ibadetlerin (beş vakit namaz, bir ay oruç vs.) dahi Hz. Peygamber ve ashabının deneyimleriyle doğrulandığına ve kişilere bağlı olarak değişmemesinin mantığının bu deneyimlere dayandığına işaret etmektedir. Hikmet eksenli yaklaşıma şöyle bir örnek vermektedir: Oruçta "illet" yolculuk iken "hikmet" seyahatin zorluluğunu hafifletmektir. Eğer sadece illet üzerinde durup, seyahat eden kişi, bütün rahatlık ve kolaylığa sahip bir sultan olsa, oruç tutmamasını meşru görürsek bu ilkenin etrafındaki hikmet suistimal edilmiş olur.³⁸ Ancak Fazlurrahman'ın bu yaklaşımında şu hakikatin göz ardı edildiği kanaatindeyiz: Fakihlerin hükmü illete bağlamasının altında yatan sebep, objektiflik arayışıdır. Şöyle ki gereken vasıfları taşıyan illet, kişiden kişiye veya durumdan duruma göre değişen hikmete göre daha objektif kabul edilmektedir.³⁹ Hükmün illete bağlanması ise sübjektif bir durum arz eder ki

³⁶ Fazlurrahman, *İslam ve Çağdaşlık*, 86; Fazlurrahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 133-138.

³⁷ Fazlurrahman, *İslami Yenilenme Makaleleri II*, 96.

³⁸ Fazlurrahman, *İslami Yenilenme Makaleleri II*, 92; Fazlurrahman'ın içtihat teorisi hakkında bir değerlendirme için bkz. Şevket Kotan, "Fazlur Rahman'ın İctihat Teorisi", *Müel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2/5 (2008), s. 87-101.

³⁹ Zekiyüddin Şâban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 196.

bu da Fazlurrahman'ın yakalamaya çalıştığı nesnellikle çelişen ve kendisiyle klasik fıkıh usûlünü eleştirdiği bir özelliktir.

4.2. Hasan Turabî'nin Fıkıh Usûlünün Yenilenmesi Hakkındaki Görüşleri

Fıkıh usûlünü yenileme tartışmalarında fikrî ve felsefî yaklaşımın temsilcilerinden sayılabilecek ve "Fıkıh, pratik sorunlar karşısında çözüm olarak gelişir. Dolayısıyla fıkıh metodolojisinin de bu yaşayan fıkha uygun olarak gelişmesi gerekir"⁴⁰ diyen Hasan Turabî, klasik fıkıh usûlünün yetersizliği ve yenilenmeye muhtaç olduğuna dair görüşünü şu sözleriyle ifade etmektedir: Klasik fıkıh usûlünün değişmez ve kalıcı olduğunu söyleyenler; Kitap, Sünnet ve bunlarda yer alan naslar ile bunlara dayanılarak tefakkuh sonucu ortaya çıkan usûl ve uygulama yöntemlerini birbirine karıştırmaktadırlar. Oysa tefakkuhe dayalı bir biçimde üretilen bu usûl ve esasların beşerî çabaların ürünü olduğu göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla bunları tartışmaya açmak normaldir ve bunlar, her beşerî çaba gibi ilahî sünnete tabi olduklarından, bir süre etkin olduktan sonra gözden düşebilirler. Dinde derinleşme ve yasama usûlünün değişime kapalı olduğunu söylemek bir vehimdir. Bunu ancak usûl kitaplarında yer alan ihtilaflardan haberi olmayanlar iddia edebilirler. Oysa usûl kitapları incelenip ihtilaflı konulara göz atıldığında görülecektir ki ortaya konulan malzemenin bir kısmı; şeriatın genel kanıt ve hükümlerinden elde edilen tavan konumundaki usûller iken, bir kısmı da pratik hayatın verilerine dayanılarak elde edilen çıkarsamalardır. Zaten din, ideal teoriyle pratiğin birleşmesinden başka bir şey değildir.⁴¹

Neticede Turabî, klasik fıkıh usûlünün içinde doğduğu ortama ait olduğunu, o ortamın yöntem ve kavramlarından izler taşıdığını, belli bir uygarlık pratiğine, o günün mevcut sosyal ve siyasal çevrine hitap ettiğini, bu sebeple günümüz fikhî uyanışına cevap veremediğini, çağdaş kültür ve çevreye uyum sağlayamadığını ve günümüzde benimsenmesini gerektirecek bir işleve sahip olmadığını vurgulamakta ve nasların özünden çıkarılacak değişmez esaslar-

⁴⁰ Hasan Turabî, *İslami Düşüncenin İhyası*, çev., Sefer Turan - Adem Yerinde, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2016), 51.

⁴¹ Hasan Turabî, *Özeleştir ve Yenilenme Sorumluluğu*, çev. Vahdettin İnce, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2016), 42-43.

dan, gelişmeye açık içtihatlardan, çağdaş kültürün boyutlarından ve insanlığın deneyimlerinden yararlanılarak ortaya konulacak bir metodolojinin gerekliliği üzerinde ısrarla durmaktadır. O, çağdaş bir metodolojinin modern yorum bilimlerinden muhakkak yararlanması gerektiğini dile getirmekte ve geçmiş fakihlerin de dini anlama ve yorumlama noktasında Yunan kültüründen istifade ettiklerini hatırlatarak, usûlün yenilenmesine dair çağrısını meşru biz zemine oturtmaya çalışmaktadır.⁴²

Fıkıh usûlünü yenilemenin çerçevesi hususunda Turabî, dar kapsamlı ve bireysel dindarlığa dayalı klasik fıkıh usûlü yerine kapsamlı ve genel dindarlığa dayalı bir usûl önermektedir. Bunun yanında o, ibadetlerle ilgili bir yeniliğe ihtiyaç olmadığını, çünkü bu ibadetlerin naslarla açık bir şekilde belirlendiğini ve bu meselelerde içtihat alanının olabildiğince daraltıldığını, dolayısıyla ibadetin bütüncül şeklini belirlemenin, iki nas arasında uyum sağlamak veya ibadetleri modern insanın aklına hitap eden bir anlatı ortaya koymaktan öteye geçmeyeceğini düşünmektedir. Dar çerçeveli ve bireysel dindarlık fıkıhından kapsamlı ve genel dindarlığa geçiş hakkında şunları söylemektedir: Geçmiş fakihler, nasların lafız ve manalarına kılı kırk yararcasına daldılar. Bunun sebebi, onların hayatın genel meselelerine dair çözümler bulmak yerine son derece sınırlı bireysel sorunlarla ilgilenmeleriydi. Zaten ibadetler, evlilik, boşanma ve ahlak konularına yoğunlaşan eserlerine baktığımızda onların hayatın fer'î meseleleri hakkındaki bakış açılarını görürüz. Bu sebeple fıkıh, şeriatin hayatın geneline hükmettiği gerçeğinden saptı. Dolayısıyla toplum hayatının nasıl yönetileceği, üretim, servet dağılımı, ithalat, ihracat vb. kapsamlı meselelere çözüm üretmekten aciz kaldı. Oysa İslam'ın başında kapsamlı ve geniş dindarlık fıkıhı hâkimdi. Bunun en bariz örneği, Hz. Ömer'in uygulamalarıdır.⁴³

⁴² Hasan, *Özeleştirî ve Yenilenme Sorumluluğu*, 47-49. Hasan Turabî, usûlcülerin Yunan kültüründen istifade ettiklerine dair sözleriyle muhtemelen Gazâlî'den itibaren usûl ilmine hâkim olan mantık ve felsefe dilini işaret etmektedir. Mantık ve felsefenin usûl ilmi üzerindeki etkisi için bkz. Asım Cüneyd Köksal, *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2021), 31.

⁴³ Turabi, *İslami Düşüncenin İhyası*, 55-58; Hz. Ömer'in uygulamalarına dair farklı bir değerlendirme için bkz. Saffet Köse, "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7 (2006), 13-50.

Turabî'nin fıkıh usûlünü yenileme önerisinin iki temel ayağı bulunmaktadır. Bunlar: geniş kıyas, geniş istishab ve yönetimden destek alan şuraya dayalı fıkıh üretiminin kanunlaşmasını esas alan yeni bir metodoloji ve hayatın her alanına hitap eden ve aktiviteye dayalı bir içtihat anlayışıdır.⁴⁴

Hasan Turabî'ye göre klasik dönemin sınırlı kıyas anlayışının temeli olan yeni fer'î bir meseleyi, hakkında hüküm olan eski fer'î bir meseleye mukayese etmek, Helen mantığının koyduğu zorlu kuralların etkisi altında olduğundan, hayatın çok sınırlı alanlarında işlev görebilir. Oysa dinin geniş alanlarında fitratın özgür kıyasına ihtiyaç vardır. Bu da şeriatın özünün etüt edilerek genel çıkarlar ve maslahatların tespit edilip yeni olayların bunların ışığında çözümlenmesiyle olabilir. Öyleyse şeriatın özü ve maksatlarına dayalı kıyas, sınırlı kıyasa göre daha üst derece bir kıyastır.⁴⁵

Turabî, ayrıca yeni metodoloji için geniş istishab dediği bir yöntemi de önermektedir. Anladığımız kadarıyla onun geniş istishab dediği şey; klasik istishab anlayışının günümüz yaşam tarzına uygulanışı ile mesâlih-i mürsele ilkelerinin bir araya getirilmesi sonucu ortaya çıkan bir yöntemdir. Bu yöntem şu şekilde özetlenebilir: Şeriatın toplumsal hayatı düzenlemek adına getirdiği bazı genel kuralları ve bütüncül maksatları vardır. Bu maksatlar gözetildiğinde, karşımıza şeriatın, insanlığın ortak akıl, vicdan ve tecrübelerini dikkate alan, önceki dinlerin mirasından, hak ve ilkelerinden istifade eden ve geniş bir alanı insanın takdirine terk eden istishab ilkesi çıkmaktadır. Sonuçta müçtehit, yapacağı düzenlemede bir taraftan metinlerle işe başlarken Kur'an ve Sünneti esas almış olur, diğer taraftan geniş istishaba riayet ederek pratiğin realitesini yakalamış olur. Bu şekilde teorik ile pratiği bir araya getiren müçtehit daha kâmil bir düzenleme yapar ve hükmü daha açık ve net olur.⁴⁶

Turabî, yapılan içtihatların hem ümmetin ortak vicdanına dönüşmesi hem de çağın ruhunu yakalaması için hayatın farklı alanlarıyla ilgilenen uzmanlardan oluşan bir grup tarafından yapılması yoluyla bir tür icmanın oluşmasını, sistematik olması ve icra edilmesi için de yönetimin desteğini alarak kanunlaştırılmasını önermektedir. O, kolektif yöntemin yanı sıra serbest çaba-

⁴⁴ Turabî, *İslam Düşüncesinin İhyası*, 59-60.

⁴⁵ Turabî, *İslam Düşüncesinin İhyası*, 62.

⁴⁶ Turabî, *İslam Düşüncesinin İhyası*, 63-64.

nın sonucu, farklı görüşlerin ortaya çıkmasında bir beis olmadığını, aksine fıkıh alanını besleyeceğini ifade etmektedir.⁴⁷ Turabî'nin önerisini Fazlurrahman'ın önerisinden ayıran nokta, Fazlurrahman'ın daha az ihtilaf vaadine karşı Turabî'nin yeni usûl neticesinde ortaya çıkacak ihtilafları doğal hatta faydalı görmesidir denilebilir.

Turabî'nin fıkıh usûlünü yenileme önerisinin diğer ayağını oluşturan serbest ve aktif içtihat yapma çağrısına gelince, öncelikle içtihat yapmak için geçmişte aktarılan şartların o günkü telakkilere bağlı oldukları için esnetilmesi ve bugünün bakış açısına uygun bir şekilde revize edilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Ona göre aktif bir içtihat, selefin görüşleri içinde günümüze uygun olanı seçmenin ötesinde cesaretle sadece günü kurtaracak görüşler değil, geleceğe de ışık olacak yeni çözümler üretmektir. O halde aktif içtihadın bir özelliği geçmiş mirastan ilham alarak yeni ile geçmiş arasında mutedil bir yerde durmak iken, bir özelliği de realiteyi yakalayan cesaretli teşebbüstür.⁴⁸

4.3. Muhammed Müctehid Şebusterî'nin Fıkıh Usûlünün Yenilenmesi Hakkındaki Görüşleri

Fıkıh usûlünün yenilenmesine fikrî ve felsefî yaklaşımlardan bir diğeri olan Muhammed Müctehid Şebusterî, Kur'an ve Sünneti anlama konusunda hermenötik yöntemi esas almaktadır. Müfessirin, ön kabul ve beklentilerinden bağımsız bir anlama ulaşamayacağını, hatta ön kabul ve beklentilerin anlamın asıl unsurlarından biri olduğunu, bu sebeple her dönem metnin merkezi anlamını ortaya çıkarmanın bu ön kabul ve beklentilerin revize edilmesine bağlı olduğunu dile getirmektedir.⁴⁹ Kuran ve Sünneti anlamının merkezine her dönem revize edilmesi gerektiğini düşündüğü beşerî ön kabul ve beklentileri yerleştiren Şebusterî, aynı tutumu fıkıh usûlüne yaklaşımında da sürdürmektedir. Onun, fıkıh usûlüne genel yaklaşımı şu şekildedir: Fıkıh usûlü Müslümanlar arasında tedrici olarak gelişen bir hukuk mantığıdır. Dolayısıyla bu ilmin hem lafzî kısımları hem de aklî ve amelî meseleleri tıpkı felsefî, kelimî, mantıkî ve siyasî meselelerin meydana gelmesi gibi oluşmuştur. Bu sebeple

⁴⁷ Turabî, *İslam Düşüncesinin İhyası*, 65-66.

⁴⁸ Turabî, *İslam Düşüncesinin İhyası*, 68-69.

⁴⁹ Muhammed Müctehid Şebusterî, *Hermenötik; Kur'an ve Sünnet*, çev. Abuzer Dişkaya, (İstanbul, Mana Yayınları, 2017), 37-38.

başlangıcından günümüze birçok değişiklikten geçmiştir. Bu değişim, yaşam koşullarının değişmesi, yeni ihtiyaçların doğması ve insanların duygu ve düşüncelerindeki köklü değişimlere bağlı olarak meydana gelir. Zira usûl ilmi de insanın itibarî düşüncesinin bir parçasıdır. Bu sebeple insanla birlikte sürekli bir değişim ve dönüşüm halinde olmuştur.⁵⁰

Şebusterî'ye göre beşerî çabanın ürünü olan yalnızca usûl ilminin kuralları değil, bu kuralların tatbik edilmesi çabası, hatta bu tatbik yönelen müctehidin zihninin inşa süreci ve istinbat edilen hüküm ile hayatı şekillendirme eylemi; bütün bunlar da beşerî bilgi ve birikimin etkisindedir. Şöyle ki bir hükmün istinbat edilmesi için ayet ve hadislerin seçilerek bunlara dikkat edilmesi, senet ve rivayetlerin incelenmesi, deliller arasındaki ilişki, şeriâtın genel hüküm ve ilkelerinin göz önünde bulundurulması, konuyla ilgili önceki görüşlerin değerlendirilmesi ve öncekilerin istinbat yöntemlerinin araştırılması teknik bir iştir. Bu teknik işte tarih boyunca farklı Müslüman fakihlerin aynı malzemeyle birbirinden değişik sonuçlara ulaştıkları vakidir. Bu da bize fakihin böyle faaliyetlerde sahip olduğu ön kabul, beklenti ve eğilimlerinin etkisi altında hareket ettiğini göstermektedir. Ayrıca istinbat eylemine girişen fakihin aklında önceden bir sorusu vardır ve o, bu sorunun cevabını arıyordur. Sorduğu soru da yine fakihin ön kabul ve beklentilerinin rengine sahiptir. Çünkü fakihin bu soruyu boş bir zihinle sormuş olması beklenemez. Bir elde edilen hükmü hayata yansıtmanın yolu, ancak beşerî bilgi ve birikimden yararlanmaktır. Öyle ki içtihat sonucu elde ettiğimiz nebevî öğretilerin içeriğini oluşturan değerler ve ilkelere bireysel ve sosyal hayatımızda riayet etmek için insan ve tarihle ilgili ciddi bir birikime sahip olmamız gerekmektedir. Neticede nereden bakılırsa bakılsın fikhî içtihat, bir bütün olarak insan bilgi ve birikiminin bir ürünüdür.⁵¹

Kur'an ve Sünnetin anlaşılması ve onlardan hüküm çıkarmanın temeline fakihin sahip olduğu ön kabul ve beklentileri yerleştiren ve sonucu büyük oranda sahip olunan ön kabul ve beklentilerin belirlediğini ifade eden Şebusterî, bu yaklaşımını çeşitli meseleler üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Örneğin genel hükümlerin belirlenmesi ve belirlenen genel hükümlerin belli

⁵⁰ Şebusterî, *Hermenötik; Kur'an ve Sünnet*, 59.

⁵¹ Şebusterî, *Hermenötik; Kur'an ve Sünnet*, 60-63.

durum ve olaylara tatbik edilmesi hususunda şunları ifade etmektedir: İctihat faaliyeti, iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama Kuran ve Sünnetteki genel hüküm ve ilkelerin belirlenmesi, ikinci aşama belirlenen genel hüküm ve ilkelerin muayyen olaylara tatbik edilmesidir. Birinci aşamada bir hükmün evrensel olduğunun tespit yolu, usûlcülere göre nassın mutlak olarak gelmiş olması ve ümmetin bu konudaki ittifakıdır. Ancak bu açıklama yeterince ikna edici değildir. Çünkü bir sözün zuhur etmesini belirleyen, muhatabın ön kabul ve varsayımlarıdır. Ayrıca ittifakı da belirleyen ön kabul ve beklentiler vardır. Dolayısıyla birinci aşamada belirleyici olan fakihlerin ön kabul ve beklentileridir. Örneğin Kuran'ın faiz yasağının evrenselliği düşüncesi, Kur'an'ın tabiatına ve doğaya yönelik ön kabullere dayanmaktadır. Şöyle ki Kur'an'ın son ilahi hitap olduğuna, bu sebeple hükümlerinin değişmez olduğuna ve insanların maslahatlarını belirleyen değişmez ve sürekli kural ve değerlerin varlığına inanan biri, ayetlerde geçen bu ve benzeri hükümlerin evrenselliğine varabilir. Hâlbuki bu ön kabul ve varsayımların hiçbiri bizzat Kur'an'da bulunmamakta olup daha çok felsefe, kelim, sosyoloji ve insanî ilimlerle alakalıdır.⁵²

İkinci aşama yani belirlenen genel hüküm ve ilkelerin muayyen durum ve olaylara tatbik merhalesine gelince burada da ön kabul ve beklentiler büyük rol oynamaktadır. Çünkü hükmün uygulanacağı durum ve olay hakkında yeterince bilgi sahibi olmadan söz konusu tatbik yapılamaz. Mesela geçmişte Müslümanların, siyasî nizam olarak meşrutiyetin mi yoksa cumhuriyetin mi İslam'a daha uygun olduğu tartışmalarında bir grubun meşrutiyeti, diğer bir grubun cumhuriyeti tercih etmesinde rol oynayan şey, her iki tarafın bu iki sistem hakkındaki bilgi, beklenti, ön kabul ve yargılarıydı. Durum böyleyken klasik fıkıh usulü, geçmişe göre farklı öncüller gerektiren günümüzdeki hayata dair icthaat yapmak ve fetva vermek için gerekli olan öncüllerin çok az bir kısmını karşılamaktadır.⁵³

---

⁵² Şebusterî'nin burada yaptığı gibi Kur'an'ın bütün bir ahkâmının muhatapların ön kabul ve varsayımlarına bağlanması; onun tamamen pasif bir metin olarak algılanması sonucunu doğurabilir. Kur'an'a dair oluşabilecek böyle bir tasavvur ise onun, yalnızca mevcut ön kabul ve varsayımları meşrulaştırma aracı durumuna düşeceği kanaatindeyiz.

⁵³ Şebusterî, *Hermenötik; Kur'an ve Sünnet*, 65-72.

Klasik fıkıh usûlünün ilkeleri ve bu ilkelerin uygulanma yöntemlerinin geçmiş fakihlerin ön kabul ve beklentilerini yansıttığını ifade eden Şebusterî'ye göre günümüzde fıkıhın modern bilimlerle çatışmaması ve hayatla arasında büyük bir çatlakın oluşmaması için hüküm istinbatında başvurulan yöntemlerin temelden değişmesi gerekmektedir. Olması gereken değişim, yöntemlerle sınırlı kalmayıp fakihin ön kabul ve varsayımlarını da kapsamalıdır. Bu da ancak geçmişin, modern sosyal ve insanî bilimler süzgecinden geçirilmesi ve günümüz fakihlerinin hüküm istinbatında bulunurken başvurdukları ön kabul ve varsayımlarının mevcut bilgi birikimiyle uyumlu hale getirilmesi ile gerçekleşebilir. Mesela geçmişte fakihlerin bazı hükümlerin evrensel olduğuna karar vermelerinde etkili olan "insan hayatının birtakım sabiteleri ve değişkenleri vardır" gibi ön kabullerin, insan ve toplum ile ilgili mevcut teoriler ışığında gözden geçirilmesi ve günümüz fakihinin modern bilimlerle uyumlu bir takım ön kabul ve varsayımlara sahip olması gerekmektedir. Aksi takdirde çağımızın ihtiyaçlarına cevap verebilecek, mantıksal tutarlılık ve kuşatıcılık vasıflarına sahip bir fıkıh ilmi meydana getirmek mümkün değildir. Hâlbuki bir taraftan insan yaşamı ve hakkında ulaşılan felsefî ve bilimsel bilgiye, diğer taraftan vahyî verilere dayalı ön kabul ve varsayımlara ulaşarak bireysel ve toplumsal değişimin hangi ilkelere göre gerçekleştiğini açıklayan kapsamlı bir teoriyi kabul ettiğimizde, fikhî istinbatlarımız gerçekçi ve çağımızın çok geniş olan ufkuyla uyumlu ve uygun hale gelecektir.⁵⁴ Neticede Şebusterî'nin fıkıh usûlündeki değişimin fakihin hayat görüşünün değişmesinden başlaması gerektiğine inandığını söyleyebiliriz. Bu yönüyle onun, görüşlerini aktardığımız Fazlurrahman ve Turabî'den daha derin bir yenileme öngördüğünü anlamak mümkündür.

Fıkıh ilminin imkân ve sınırları hakkında fikir beyan eden Şebusterî, konu hakkında şöyle demektedir: Fıkıh ilminin hayatın bütün sorunlarına cevap verebileceği iddiası, geçmiş ve günümüz pratiğiyle çelişmekte, sosyal bilimlere geçersiz kılmakta ve fıkıh ilmine daha önce benzeri görülmemiş bir yük yüklemektedir. Hâlbuki fıkıh mirasımız, Hz. Peygamber'den sonra Müslümanların bireysel ve sosyal hayatlarında meydana gelen değişiklikleri Ku'ran ve Sünnet ışığında yönlendirme çabalarının bir ürünüdür. Bu çabaların sonu-

---

⁵⁴ Şebusterî, *Hermenötik; Kur'an ve Sünnet*, 73-82.

cunda ortaya çıkan sosyal ve siyasî kurumlar ve içerikleri ise hayatın tekâmülünden elde edilmiştir. Yani Müslümanlar da tıpkı diğer kavimler gibi toplumun bekası, sosyal ve siyasî kurumların nasıl kurulacağı vb. yaşamın farklı araçlarını bizzat kendileri keşfederken, Kur'an ve Sünnet, bu araçları ilahî değerler doğrultusunda yönlendiriyordu. Nitekim Müslümanların sahip olduğu sosyal, siyasî, idarî iktisadî ve cezaî kurumlarını Kur'an, Sünnet ve fıkıh ilmi ortaya çıkarmamış, bu kurumlar ya İslam öncesinde Arap toplumunda vardı ya da Müslümanlar daha sonra karşılaştıkları milletlerden aldılar.⁵⁵ Dolayısıyla Ku'ran, Sünnet ve fıkıh bu tür kurumların kaynağı değil, denetleyicisi konumunda idi. O halde Ku'ran ve Sünnetin Müslümanların sosyal-siyasî uygulamalar ile her türlü muamelatın kaynağı olduğu görüşü hakikatten çok uzak bir düşüncedir. Zaten yaşama dair her türlü kurumun Ku'ran, Sünnet ve fıkıhtan elde edilmesi gerektiği fikri dayatılmış olsaydı, İslam asla Arap Yarımadası'nın dışına çıkamazdı.⁵⁶ Şebusterî'nin konu hakkında söylediklerinden onun, geçmiş İslami kurum ve yapılarının o günün şart ve ihtiyaçlarının bir ürünü olduğuna inandığı, fakihlerin sosyal ve siyasî hayatla ilgili görüşlerini ve sahip oldukları ön kabul ve varsayımlarına bağladığı, Kur'an ve Sünnetin bunlara kaynak olmaktan ziyade rehber ettiği görüşünde olduğu anlaşılabilir. Yine görüşlerine dayanılarak günümüzde sosyal ve siyasî kurum ve içerikleri oluşturulurken, ihtiyaç ve bilimsel verilerin esas alınmasını, ama düzenlenirken Müslüman bir vicdanla düzenlenmesi gerektiği kanaatinde olduğu söylenebilir.

Neticede Şebusterî'ye göre izlenilen metot ne olursa olsun çıkan sonuç, fakihin ön kabul, varsayım, yargı ve beklentilerinin sonucudur. Ön kabuller, varsayımlar ve beklentiler de yaşanan zamanın, sosyal ve siyasî çevrenin bir ürünü olduğundan sürekli yenilenmek durumundadır. Aksi halde bu ön kabul ve varsayımlar makul olduğu zeminlerini kaybettiği andan itibaren bunlara dayanan usûl de geçmişten ibaret olacak, felsefî ve ilmi itibardan mahrum olacaktır. Öyleyse usûlde yenilenme iki merhaleden oluşmalıdır. Birinci mer-

⁵⁵ İslam hukukunun kaynaklarına dair tartışmalar için bkz. Joseph Schacht *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ - Abdülkadir Şener, (Ankara: Otto Yayınları, 2018), 28; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, (İstanbul: Hikmet Yayınları, 2016), 73-76.

⁵⁶ Şebusterî, *Hermenötik; Kur'an ve Sünnet*, 85-91; Muhammed Müctehid Şebusterî, *Resmî Dini Söylemin Eleştirisi*, çev., Abuzer Dişkaya, (İstanbul: Mana Yayınları, 2011), 54-59.

hale, tamamıyla modern felsefe ve bilim, özellikle de sosyal ve insanî bilimler ışığında sosyal ve siyasî hayatın gerekli kurumlarını ortaya çıkaracak yeni ön kabul ve varsayımların belirlenmesidir. İkinci merhale ise İslam'ın sosyal ve siyasî meselelerle ilgili değersel ilkelerinin tespit edilmesidir. Böylece her alanın uzmanları tarafından maslahata en uygun siyasî, sosyal ve iktisadî kanunlar belirlenip önerilecek, bu öneriler İslam'ın değersel ilkeleri süzgecinden geçirilip hayata yansıtılacaktır. Bu şekilde ortaya konulan usûle kutsallık kılıfı giydirilemeyecektir. Kutsallık giydirilemediği için de hem donuklaşmayacak hem de bu usûl ile varılan hükümlerin kutsal bir kılıfla uygulanması tehlikesi olmayacaktır. Böylece ortaya çıkan kanun ve yasalara kutsal olduklarından değil, akli ve hukuki olduklarından dolayı itaat edilecektir.⁵⁷ Sonuç olarak Şebusterî'nin ön kabul ve varsayımları sosyal ve insanî bilimlerin verilerine dayanan, hayatı düzenleme safhasında dinin ana ilkelerini göz önünde bulunduran ve değişime açık bir fıkıh usûlü önerdiği söylenebilir.

Değerlendirme ve Sonuç

İlk nüvelerini Hz. Peygamber ve sahabe döneminde bazı hükümlerin illet ve hikmetlerini bildirme şeklinde gördüğümüz içtihat yöntemleri, İslam toplumunun genişlemesi ve çeşitlenmesi sonucu ortaya çıkan meselelere çözüm bulma ve çözüm yolundaki çabaları disipline etmek amacıyla fakihler tarafından geliştirilmiş ve fıkıh usûlü ilmi adıyla belli bir çerçeveye oturtulmuştur. Tarihi süreç içinde kurumsallaşan fıkıh usûlü ilmüne hemen hemen her dönem Müslüman âlimlerin farklı katkıları yansımıştır. Bu katkılar, bazen forma yönelik iken bazen de yeni meselelerin eklenmesi veya mevcut meselelerin yeniden ele alınması şeklinde olmuştur. Fakat bütün bu katkılara rağmen belli birtakım sebepler ve kurumsallaşmanın bir sonucu olarak söz konusu ilim, zaman içinde dinamizmini kaybetmiştir. Bu sebeple klasik dönemden başlayarak bazı yenilenme çabalarının konusu olmuştur. Ancak modern öncesi döneme kadar fıkıh usûlünü yenilemeye yönelik çabalar, söz konusu ilmin formuna yönelik iken modern dönemde forma yönelik yenilenme çabalarının yanında bir de fıkıh usûlünün aslına ve özüne dair bir takım yenileme çabalarına rastlıyoruz. Üstelik bizim fıkıh usûlünün yenilenmesinde fikrî ve felsefî yaklaşım dediğimiz ve usûlün aslına ve özüne yönelik yenilenme çabası için-

⁵⁷ Şebusterî, *Hermenötik; Kur'an ve Sünnet*, 135-140.

de olan bu yaklaşımın sahipleri de kendi içinde farklı eğilimlere sahiptirler. Dolayısıyla bu yaklaşımın sahiplerinden görüşlerini ele aldığımız Fazlurrahman, Hasan Turabî ve Şebusterî'nin usûlün yenilenmesine yönelik görüşlerinin ortak noktaları olsa da farklı nüanslar taşıdıklarını gördük.

Fazlurrahman, Kuran ve Sünnete tarihsel yaklaşmakta ve hayatı düzenleme hususunda onların tikel hükümlerini ait olduğu zaman ve zemine bırakıp hüküm çıkarma noktasında tümel maksatlarının esas alınmasını teklif etmektedir. Öncelikle naslara ait maksat, hedef ve hikmetlerinin tespit edilmesi ve ardından da bu ilkelerin yaşanan çağa uygulanması şeklinde iki aşamalı bir yasama usûlü öneren Fazlurrahman, Kurân'ın hayata gerçekçi bir yansımalarının ancak bu yöntemle gerçekleşebileceğini ifade etmektedir.

Klasik fıkıh usûlünün yöntemlerini yetersiz gören Hasan Turabî, söz konusu ilmin bireysel dindarlığa yönelik dar kapsamlı olduğunu ileri sürmektedir. Klasik fıkıh usulüne alternatif olarak Kurân ve Sünnetin tümel ilkelerine vurgu yaparak, bu ilkelerin, geniş kıyas, geniş istihab, kolektif ve dinamik içtihat dediği yöntemle yaşamaya rehber edilmesinden bahsetmektedir. Ancak bu yöntemle yapılacak bir yasamanın kamu nezdinde itibar görebileceği ve vakiya uygun olabileceğini ileri sürmektedir.

Kur'an ve Sünneti anlamada hermenötik yöntemi esas alan Şebusterî, klasik fıkıh usûlünün; ortaya çıktığı tarihin bir ürünü ve geçmiş ulemanın varsayımlarından ibaret olduğunu söylemektedir. Ayrıca o, yöntemi ne olursa olsun fakihin ulaştığı sonucun onun ön kabul, varsayım ve beklentilerinin bir sonucu olduğunu ifade etmektedir. Bu düşüncesine bağlı olarak hayatın düzenlenmesi için geçmişin bir ürünü olan yöntemlere sıkı sıkıya sarılmak yerine, insanlığın mevcut tecrübesi olan sosyal ve insani bilimleri esas alan ve Müslüman vicdanına dayanan bir usûl inşa edilmesi gerektiğini söylemektedir.

Neticede Fazlurrahman, Turabî ve Şebusterî, Kur'an ve Sünnetin tikel hükümlerinin ve Müslümanların hüküm çıkarmada başvurdukları istinbat yöntemlerinin tarihsel olduğunu ileri sürmektedirler. Yine her biri vakianın önemini ön plana çıkararak, hayatın Kur'an ve Sünnetin genel ilkeleri ışığında modern bazı yöntemlerle düzenlenmesini ön görmektedirler. Bununla birlikte

Fazlurrahman'ın önerdiği yöntemde nesnellik arayışında olduğu, ancak Turabî ve Şebusterî'nin öznellik arayışında oldukları anlaşılmaktadır.

Kanaatimizce üç yazarın da klasik fıkıh usûlüne yönelik yaptıkları eleştiriler yerinde ve sundukları yöntemler değerlendirilmeyi hak etmektedirler. Bununla birlikte birer tarihselci olarak sundukları önerilerin, tarihselci yaklaşım sahiplerine haklı olarak yapılan, somut ve bütüncül bir yol ve yöntem sunmadıkları eleştirisini bertaraf edecek nitelikte olduğu söylenemez. Bu sebeple fıkıh usûlüyle ilgili geçmişi bütünüyle nefyedip bu alanda ciddi bir boşluğa sebep olmak yerine, düzeltilmesi gereken yöntemleri düzeltip uygun olanları ise bir üst aşamaya taşımanın daha sağlıklı bir yaklaşım olacağı düşüncesindeyiz.

Kaynakça

- Abdüselam b. Muhammed b. Abdülkerim. *et-Tecdîd ve'l-Müceddidûn fî Usûli'l-Fıkh*, Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2007.
- Alvânî, Tâhâ Feyyâz Câbir. "Usûlü Fıkıh İlmnin Gelişim Süreci Üzerine Düşünceler", çev. Salahattin Kıyıcı, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/3 (2000), 369-395.
- Apaydın, H. Yunus. "Klasik Fıkıh Usûlünün Yapısı ve İşlevi", *Güncel Dini Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı: Tebliğ ve Müzakereler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, 7-28.
- Apaydın, H. Yunus. "Fıkıh Usûlünün Temel Kabülleri ve Tarihselcilik", *Dinî Hükümlerin Kaynağı ve Dinî Metinlerin Anlaşılması Konusundaki Çağdaş Yaklaşımlar Çalıştayı*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, 323-364.
- Asım Cüneyt Köksal - İbrahim Kâfi Dönmez. "Usûl-i Fıkıh" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42/201-210 İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Aslan, Mehmet Selim. Fıkıh Usûlünde Tecdîd Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme *Uluslararası İslam ve Yorum III Sempozyumu*, 529. (Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2019), 519-534.
- Bâbekr, Hasan Halife. "et-Tecdîd fî Usûli'l-Fıkh Meşrûiyyetuhu ve Tarihu ve İrhâsâtuhu'l-Muâsire", *Mecelletü'l-Müslimi'l-Muâsir*, 125-126 (2007), 87-178.

- Belâcî, Abdüsselam. "Tatavvurü İlmi Usûlü'l-Fıkh", *et-Tecdîdü'l-Usûlî Nahve Siyâgatin Tecdîdiyyetin li İlmi'l-Usûl*, ed., Ahmed er-Reysûnî, Beyrut: el-Ma'hadî'l-Âlemî li'l-Fikrî'l-İslâmî, 2014.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk., Muhammed Züheyr b. Nasır, Dâru Tavkî'n-Necat, 2001.
- Dihlevî, Şah Veliyullah, *el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilaf*, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1404.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Fıkıh Usûlünün İşlevi ve İctihad Yöntemleri Hakkında Genel Bir değerlendirme", *İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Mes'lesi- I*, ed. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, 660-673.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Usûlde içtihat mümün mü", *II. Uluslararası İslam Düşüncesi Konferansı*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997, 242-250.
- Fazlurrahman. *İslami Yenilenme Makaleler I*, çev. Adil Çiftçi, İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Fazlurrahman. *İslami Yenilenme Makaleleri II*, çev. Adil Çiftçi, İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Fazlurrahman. *İslami Yenilenme Makaleler III*, çev. Adil Çiftçi, İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Fazlurrahman. *İslam ve Çağdaşlık*, çev. Alparslan Açıkgenç ve M. Hayri Kırbaşoğlu İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Fazlurrahman. *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, çev. Salih Akdemir İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Fazlurrahman. *İslam*, çev. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018,
- Hudarî Beg. Muhammed, *Usûlü'l-Fıkh*, Mısır: Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1969.

- İbn Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed el Hadramî el-Mağribî etTûnisî. *Mukaddime*, thk., Ali Abdülvâhid Vâfi, Kahire: Dâru Nehdeti Mısır, 3. Cilt, ty.
- İsmâil, Şa'ban Muhammed. *Usûlü'l-Fıkh Tarîhuhu ve Ricâluhu*, Riyad: Dâru'l-Merih li'n-Neşr, 1981.
- Karadavî, Yusuf. *İslam Fıkhını Yeniden Okumak*, çev. Abdullah Kahraman, İstanbul: Nida Yayıncılık, 2016.
- Kattân, Mennâ'. *et-Teşrî' ve'l-Fıkh fi'l-İslam Târîhen ve Menhecen*, Beyrut: Müessesetür-Risale, 1989.
- Köksal, Asım Cüneyd. *Fıkh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2021.
- Okur, Kâşif Hamdi, "İslam Hukuku Alanında Yenileşme Manifestolarından Bir Kesit: Hakikat-i İslam ve Usûl-i İctihad", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 3 (2004), 35-54.
- Koşum, Adnan. *Nasları anlama ve Yorumlamada Yöntem Sorunu; Fazlurrahman Örneği*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Kotan, Şevket. "Fazlur Rahman'ın İctihat Teorisi", *Mülel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2/5 (2008), 87-101.
- Köse, Saffet. "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7 (2006), 13-50.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*, İstanbul: Hikmet Yayınları, 2016.
- Pür, Mehdî Ali. *Târîhu İlmü'l-Usûl*, Dâru'l-Velâ, Beyrut: 2010.
- Schacht, Joseph. *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ - Abdülkadir Şener, Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Şâban, Zekiyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018),
- Şentürk, Recep. *İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.

- Reysûnî, Ahmed. *Tecdîdu İlmi usuli'l-Fıkhi fı dev'i Makâsidihi*, Kâhire: Dâru'l-Mekâsıd li't-Tabâati ve'n-Neşri, 2017
- Şebusterî, Muhammed Müctehid. *Hermenötik; Kuran ve Sünnet*, çev. Abuzer Dişkaya, İstanbul: Mana Yayınları, 2017.
- Şebusterî, Muhammed Müctehid. *Resmi Dini Söylemin Eleştirisi*, çev. Abuzer Dişkaya, İstanbul: Mana Yayınları, 2011.
- Şerefi, Abdülmecîd Muhammed es-Sûse. "Tecdid Usûli'l-Fıkıh; Târîhuhu ve Meâlimuhu", *Mecelletü Câmîiatü's-Şârîka li'l-Ulûmi's-Şerîyye ve'l-İnsaniyye*, 3/2 2006, 327-371.
- Şimşek, Murat. *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefîlik*, İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019.
- Turabî, Hasan. *İslami Düşüncenin İhyası*, çev. Sefer Turan - Âdem Yerinde, İstanbul: Ekin Yayınları, 2016.
- Turabî, Hasan. *Özeleştirî ve Yenilenme Sorumluluğu*, çev. Vahdettin İnce, İstanbul: Ekin Yayınları, 2016.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Fazlur Rahman'ın Sünnet Anlayışı ve Yaşayan Sünnet Üzerine", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 4/4, (1990), 285-294.